

[سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۶]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِكِ النَّاسِ (۲) إِلَهِ النَّاسِ (۳) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (۴)

الَّذِي يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (۵) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (۶)

ترجمه آیات

به نام الله که بخشنده به همه و مهربان به خواص است.

بگو پناه می‌برم به پروردگار مردم (۱).

فرمانروای مردم (۲).

معبود مردم (۳).

از شر وسوسه‌گر خفای (۴).

که در دل مردم وسوسه می‌کند (۵).

چه آنها که از جنس جن هستند و چه آنها که از جنس انسانند (۶).

بیان آیات

در این سوره رسول گرامی خود را دستور می‌دهد به اینکه از شر وسواس خناس، به خدا پناه ببرد، و به طوری که از روایات وارده در شان نزول آن استفاده می‌شود این سوره در مدینه نازل شده، بلکه از آن روایات بر می‌آید که این سوره و سوره قبلش هر دو با هم نازل شده‌اند.

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۸۷

[شرحی در مورد اینکه خدای تعالی از سه جهت "رب الناس"، "ملك الناس" و "اله الناس" بودن ملجا و معاذ است]

" قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ " طبع آدمی چنین است که وقتی شری به او متوجه می‌شود و جان او را تهدید می‌کند، و در خود نیروی دفع آن را نمی‌بیند به کسی پناهنده می‌شود که نیروی دفع آن را دارد، تا او وی را در رفع آن شر کفایت کند، و انسان در اینگونه موارد به یکی از سه پناه، پناهنده می‌شود: یا به ربی پناه می‌برد که مدبر امر او و مربی او است، و در تمامی حوائجش از کوچک و بزرگ به او رجوع می‌کند، در این هنگام هم که چنین شری متوجه او شده و بقای او را تهدید می‌کند به وی پناهنده می‌شود تا آن شر را دفع کرده بقایش را تضمین کند، و از میان آن سه پناهگاه، این یکی سببی است فی نفسه تام در سببیت.

دومین پناه، کسی است که دارای سلطنت و قوتی کافی باشد، و حکمی نافذ داشته باشد، به طوری که هر کس از هر شری بدو پناهنده شود و او بتواند با اعمال قدرت و سلطنتش آن را دفع کند، نظیر پادشاهان (و امثال ایشان)، این سبب هم سببی است مستقل و تام در سببیت.

در این میان سبب سومی است و آن عبارت است از الهی که معبود واقعی باشد، چون لازمه معبودیت اله و مخصوصاً اگر الهی واحد و بی شریک باشد، این است که بنده خود را برای خود خالص سازد، یعنی جز او کسی را نخواند و در هیچ یک از حوائجش جز به او مراجعه ننماید، جز آنچه او اراده می‌کند اراده نکند، و جز آنچه او می‌خواهد عمل نکند.

و خدای سبحان رب مردم، و ملک آنان، و اله ایشان است، هم چنان که در کلام خویش این سه صفت خود را جمع کرده فرموده: "ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ"^۱ و در آیه زیر به علت ربوبیت و الوهیت خود اشاره نموده، می‌فرماید "رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا"^۲، و در این آیه‌ای که از نظرت می‌گذرد به علت مالکیت خود اشاره نموده می‌فرماید: "لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ"^۳، پس اگر قرار است آدمی در هنگام هجوم خطرهایی که او را تهدید می‌کند به ربی پناهنده شود، الله

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۸۸

تعالی تنها رب آدمی است و به جز او ربی نیست، و نیز اگر قرار است آدمی در چنین مواقعی به پادشاهی نیرومند پناه ببرد، الله سبحانه، پادشاه حقیقی عالم است، چون ملک از آن او است و حکم هم حکم او است.^۴ و اگر قرار است بدین جهت به معبودی پناه ببرد، الله تعالی معبودی واقعی است و به جز او اگر معبودی باشد قلابی و ادعایی است.

^۱ این است خداوند، پروردگار شما که حکومت از آن او است، هیچ معبودی جز او وجود ندارد با اینحال چگونه از راه حق منحرف می‌شوید؟! سوره زمر، آیه ۶.

^۲ به علت اینکه او رب مشرق و مغرب است و معبودی به جز او نیست، پس باید تنها او را وکیل بگیری. سوره مزمل، آیه ۹.

^۳ ملک همه آسمانها و زمین از او است، و بازگشت همه امور به سوی او است. سوره حدید، آیه ۵.

^۴ سوره تغابن، آیه ۱.

و بنا بر این جمله "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ"، دستوری است به رسول خدا (ص)، به اینکه به خدا پناه ببرد، از این جهت که خدای تعالی رب همه انسانها است و آن جناب هم یکی از ایشان است، و نیز خدای تعالی ملك و اله همه انسانها است و آن جناب هم یکی از ایشان است.

از آنچه گذشت روشن شد که:

اولاً: چرا در میان همه صفات خدای تعالی خصوص سه صفت: "ربوبیت" و "مالکیت" و "الوهیت" را نام برد؟ و نیز چرا این سه صفت را به این ترتیب ذکر کرد، اول ربوبیت، بعد مالکیت، و در آخر الوهیت؟ و گفتیم ربوبیت نزدیکترین صفات خدا به انسان است و ولایت در آن اخص است، زیرا عنایتی که خدای تعالی در تربیت او دارد، بیش از سایر مخلوقات است. علاوه بر این اصولاً ولایت، امری خصوصی است مانند پدر که فرزند را تحت پر و بال ولایت خود تربیت می کند. و ملك دورتر از ربوبیت و ولایت آن است، هم چنان که در مثل فرزندگی که پدر دارد کاری به پادشاه ندارد، بله اگر بی سرپرست شد به اداره آن پادشاه مراجعه می کند، تازه باز دستش به خود شاه نمی رسد، و ولایت هم در این مرحله عمومی تر است، هم چنان که می بینیم پادشاه تمام ملت را زیر پر و بال خود می گیرد، و اله مرحله ای است که در آن بنده عابد دیگر در حوائجش به معبود مراجعه نمی کند، و کاری به ولایت خاص و عام او ندارد، چون عبادت ناشی از اخلاص درونی است، نه طبیعت مادی، به همین جهت در سوره مورد بحث نخست از ربوبیت خدای سبحان و سپس از سلطنتش سخن می گوید، و در آخر عالی ترین رابطه بین انسان و خدا یعنی رابطه بندگی را بیاد می آورد، می فرماید: "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ".

و ثانیاً: روشن گردید که چرا جمله های "رب الناس"، "ملك الناس"، "اله الناس" را متصل و بدون واو عاطفه آورد، خواست تا بفهماند هر يك از دو صفت الوهیت و سلطنت سببی مستقل در دفع شر است، پس خدای تعالی سبب مستقل دفع شر است، بدین

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۸۹

جهت که رب است، و نیز سبب مستقل است بدین جهت که ملك است، و نیز سبب مستقل است بدین جهت که اله است، پس او از هر جهت که اراده شود سبب مستقل است، و نظیر این وجه در دو جمله "اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ" گذشت.

و نیز با این بیان روشن گردید که چرا کلمه "ناس" سه بار تکرار شد، با اینکه می توانست بفرماید: "قل اعوذ برب الناس و الههم و ملکهم" چون خواست تا به این وسیله اشاره کند به اینکه این سه صفت هر يك به تنهایی ممکن است پناه پناهنده قرار گیرد، بدون اینکه پناهنده احتیاج داشته باشد به اینکه آن دو جمله دیگر را که مشتمل بر دو صفت دیگر است به زبان آورد، هم چنان که در صریح قرآن فرموده: خدای تعالی اسمایی حسنی دارد، به هر يك

بخواهید می‌توانید او را بخوانید، این بود توجیهاات ما در باره آیات این سوره، ولی مفسرین در توجیه هر يك از سؤالهای بالا وجوهی ذکر کرده‌اند که دردی را دوا نمی‌کند.

[مراد از "وسواس خناس" و اینکه فرمود: "مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ"]

"مِنَ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ" در مجمع البیان، آمده که کلمه "وسواس" به معنای حدیث نفس است، به نحوی که گویی صدایی آهسته است که بگوش می‌رسد، و بنا به گفته وی کلمه "وسواس" مانند کلمه "وسوسه" مصدر خواهد بود، و دیگران آن را مصدری سمعی و بر خلاف قاعده دانسته‌اند، چون قاعده اقتضا می‌کرد "واو" اول این کلمه به کسره خوانده شود، هم چنان که حرف اول مصدر سایر افعال چهار حرفی به کسره خوانده می‌شود، مثلاً می‌گویند: "دحرج، يدحرج، دحرجا و زلزل، یزلزل زلزالا" و به هر حال ظاهر این آیه - همانطور که دیگران نیز استظهار کرده‌اند - این است که: مراد از این مصدر معنای وصفی است، که مانند جمله "زید عدل - زید عدالت است" به منظور مبالغه به صیغه مصدر تعبیر شده است.

و از بعضی^۶ نقل شده که اصلاً کلمه مورد بحث را صفت دانسته‌اند، نه مصدر.

و کلمه "خناس" صیغه مبالغه از مصدر "خنوس" است که به معنای اختفای بعد از ظهور است.

بعضی گفته‌اند: شیطان را از این جهت خناس خوانده که به طور مداوم آدمی را وسوسه می‌کند، و به محضی که انسان به یاد خدا می‌افتد پنهان می‌شود و عقب می‌رود، باز همین که انسان از یاد خدا غافل می‌شود، جلو می‌آید و به وسوسه می‌پردازد.

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۹۰

"الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ" این جمله صفت "وسواس خناس" است، و مراد از "صدور ناس" محل وسوسه شیطان است، چون شعور و ادراك آدمی به حسب استعمال شایع، به قلب آدمی نسبت داده می‌شود که در قفسه سینه قرار دارد، و قرآن هم در این باب فرموده: "وَ لَكِنَّ تَعْمَى الْقُلُوبِ الَّتِي فِي الصُّدُورِ"^۸.

"مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ" این جمله بیان "وسواس خناس" است، و در آن به این معنا اشاره شده که بعضی از مردم کسانی هستند که از شدت انحراف، خود شیطانی شده و در زمره شیطانها قرار گرفته‌اند، هم چنان که قرآن در جای دیگر نیز فرموده: "شَيَاطِينِ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ"^۹.

^۵ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۰.

^۶ روح المعانی، ج ۳۰، ص ۲۸۶.

^۷ روح المعانی، ج ۳۰، ص ۲۸۶.

^۸ ولی دلهایی که در سینه‌ها است کور می‌شوند. سوره حج، آیه ۴۶.

و اما اینکه بعضی گفته‌اند که کلمه "ناس" هم بر جماعتی از انسانها اطلاق می‌شود و هم بر جماعتی از جن، و جمله "مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ" بیانگر این معنای اعم است. سخنی است بی‌دلیل که نباید بدان اعتناء نمود.

همچنین به این سخن که بعضی گفته‌اند که: کلمه "و الناس" عطف است بر کلمه "وسواس"، و معنای عبارت این است که: پناه می‌برم به خدا از شر وسواس خناس که از طائفه جن هستند، و از شر مردم. چون این معنایی است که همه می‌دانند از فهم بدور است.^{۱۰}

بحث روایتی [روایاتی در باره شان نزول سوره ناس، مراد از "وسواس خناس" و وسواس و تسویلات آن]

در مجمع البیان است که ابو خدیجه از امام صادق (ع) روایت کرده که فرمود: جبرئیل نزد رسول خدا (ص) آمد در حالی که آن جناب بیمار بود، پس آن جناب را با دو سوره "قُلْ أَعُوذُ" و سوره "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" افسون نموده، سپس گفت: "بسم الله ارقیک و الله یشفیک من کل داء یؤذیک خذها فلتهنیک - من تو را به نام خدا افسون می‌کنم، و خدا تو را از هر دردی که آزارت دهد شفا می‌دهد، بگیر این را که گوارایت باد" پس رسول خدا (ص) گفت: "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ..."

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۹۱

۱۱.

مؤلف: بعضی از روایاتی که در شان نزول این سوره وارد شده در بحث روایتی گذشته گذشت.

و باز در مجمع البیان است که از انس بن مالک روایت شده که گفت: رسول خدا (ص) فرمود: شیطان پوزه خود را بر قلب هر انسانی خواهد گذاشت، اگر انسان به یاد خدا بیفتد، او می‌گریزد و دور می‌شود، و اما اگر خدا را از یاد ببرد، دلش را می‌خورد، این است معنای وسواس خناس.^{۱۲}

و در همان کتاب آمده که عیاشی به سند خود از ابان بن تغلب، از جعفر بن محمد (ع) روایت کرده که فرمود: رسول خدا (ص) فرموده: هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه برای قلبش در سینه‌اش دو گوش هست، از یک گوش فرشته بر او می‌خواند و می‌دمد، و از گوش دیگرش وسواس خناس بر او می‌خواند، خدای تعالی به وسیله فرشته او را تایید می‌کند، و این همان است که فرموده: "وَ أَيْدُهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ - ایشان را به روحی از ناحیه خود تایید می‌کند"^{۱۳}.

^۹ شیطانهای انس و جن. سوره انعام، آیه ۱۱۲.

^{۱۰} این دو نقل قول فوق در المیزان عربی موجود نیست.

^{۱۱} مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۶۹.

^{۱۲} مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱.

^{۱۳} مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱.

و در امالی صدوق به سند خود از امام صادق (ع) روایت کرده که فرمود:

وقتی آیه " وَ الَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ" نازل شد ابلیس به بالای کوهی در مکه رفت که آن را کوه " ثویر" می‌نامند. و به بلندترین آوازش عفریت‌های خود را صدا زد، همه نزدش جمع شدند، پرسیدند ای بزرگ ما مگر چه شده که ما را نزد خود خواندی؟ گفت: این آیه نازل شده، کدامیک از شما است که اثر آن را خنثی سازد، عفریتی از شیطانها برخاست و گفت: من از این راه آن را خنثی می‌کنم. شیطان گفت: نه، این کار از تو بر نمی‌آید. عفریتی دیگر برخاست و مثل همان سخن را گفت، و مثل آن پاسخ را شنید.

وسواس خناس گفت: این کار را به من واگذار، پرسید از چه راهی آن را خنثی خواهی کرد؟ گفت: به آنان وعده می‌دهم، آرزومندشان می‌کنم تا مرتکب خطا و گناه شوند، وقتی در گناه واقع شدند، استغفار را از یادشان می‌برم. شیطان گفت: آری تو، به درد این

ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص: ۶۹۲

کار می‌خوری، و او را موکل بر این ماموریت کرد، تا روز قیامت^{۱۴}.

مؤلف: در اوائل جلد هشتم این کتاب گفتاری در این باره گذشت.

الحمد لله که این کتاب به پایان رسید، و فراغت از تالیف آن در شب مبارک قدر یعنی بیست و سوم ماه مبارک رمضان سال هزار و سیصد و نود و دوی هجری اتفاق افتاد و الحمد لله علی الدوام و الصلاة علی سیدنا محمد و اله و السلام.

مترجم: سپاس خدای را که توفیق ترجمه تفسیر المیزان را به این بنده ناچیزش عطا فرمود، و ترجمه آخرین جلدش در روز عید غدیر به پایان رسید. امید آن دارم که این خدمت ناچیز در درگاه ربوبیتش و در پیشگاه مقدس خاتم الانبیا، و اوصیای گرام آن حضرت مقبول افتد. و خداوند عز و جل در این ترجمه برکتی قرار دهد تا افراد بیشتری از آن منتفع گردند.

در اینجا به یاد خاطره‌ای که با مرحوم استاد علامه طباطبائی داشتم افتادم که فرمود:

شخصی مرحوم پدرم را در خواب دید، حال او را و نظری که به فرزندش دارد سؤال کرد، آن مرحوم فرموده بود از محمد حسین راضی نیستم، زیرا او با نوشته‌هایش سرمایه کلانی برای خود فراهم آورده و چیزی به من نداده، مرحوم استاد وقتی این ماجرا را نقل کرد اشک از چشمانش جاری شد و به من فرمود: من ثواب تفسیر المیزان را به روح والدینم اهدا نمودم. به ایشان عرض کردم من نیز ثواب ترجمه آن را به روح والدینم اهدا نمودم، امید است خدای عز و

^{۱۴} امالی صدوق، ص ۳۷۶، ح ۵، ط بیروت.

جل به لطف و کرم خود این هدیه را با صفات مضاعف در حساب آنان بنویسد. از همه خوانندگان عزیز و محترم التماس دعا دارم.

و الحمد لله و الصلاة على رسول الله و على آله خزائن رحمة الله و اللعن على اعدائهم اعداء الله.

سید محمد باقر شریف موسوی، معروف به سید محمد باقر موسوی همدانی فرزند حجة الاسلام و المسلمین مرحوم سید هادی گروسی تغمده الله بغفرانه.^{۱۵}

^{۱۵} طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ جلد، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی - ایران - قم، چاپ: ۵، ۱۳۷۴ ه.ش.